

AYNUR SƏFƏROVA*

KOMMUNİKASİYADA JESTLƏRİN ROLU

Məqalədə qeyri-verbal ünsiyyətdin başlıca komponentlərindən olan jestlərin tədqiqi tarixi, alimlərin bu mövzuya fərqli yanaşmaları, jestlərin təsnifatı və nəzəri məlumatları daha anlaşılınan tərzdə çatdırmaq üçün gündəlik həyatımızda istifadə edilən jestlərdən nümunələr gətirməklə təhlil edilir. Eyni zamanda jestlərin mülli-mədəni xüsusiyyətləri məsələsinə aydınlıq gətirilir. Dövrümüzdə müxtəlif resurslarda “bədənin dili” təhlilinə dair çoxlu sayda məqalələrə rast gəlinir və, təəssüf ki, əksər hallarda bu məqalələrdə elmi əsas olmayan məlumatlarla rastlaşırıq. Məhz bu baxımdan jestlərin ünsiyyətdəki rolunun təhlilinə elmi əsaslandırılmış yanaşmaya ehtiyac duyulduğunu hesab edirik.

Açar sözlər: qeyri-verbal ünsiyyət, bədənin dili, kinesika, jestlər.

Giriş

Ünsiyyətsiz insanın cəmiyyətdə fəaliyyəti mümkün deyil. Ünsiyyət əlaqələr yaratmaq üçün zəruri amildir və başlıca vasitəsi nitqdır. Həyatımızın ayrılmaz hissəsi olan nitq ifadə formasına görə verbal (sözlə ifadə edilən) və qeyri-verbal (sözsüz) nitqə bölünür.

İnsanların ilk ünsiyyət formalarının işarə və təsvir xarakterli jestlərin olduğu ehtimal edilir [24]. Yeni dünyaya göz açan körpənin də (3 aydan etibarən) istəyini ifadə etmək üsulu üz ifadələri və işarələrdir ki, onların vasitəsilə körpə qarşı tərəflə ünsiyyətə girir, məlumat ötürür və eyni şəkildə də ona qarşı olan hərəkətlər vasitəsilə (verbal və ya qeyri-verbal olaraq) məlumatı qəbul edir, beləki, sərt şəkildə uşağı dindirdikdə, səs tonu yüksək olduqda və qaşları çataraq körpə ilə danışdıqda o, ağlayır. Lakin, onu gülümsəyərək danladıqda və xoş səs tonu ilə onu dindirdikdə körpə gülümsəyir. Bu kiçik təcrübə bir daha sübut edir ki, insan həyatında ilk məlumatları qeyri-verbal ünsiyyət - mimika, səs tonu və bədənin dili vasitəsi ilə ötürür və qəbul edir. Yalnız təxminən bir yaşından sonra uşaq ilk sözlərini sərbəst tələffüz etməyə başlayır. Burada yaş psixologiyası xüsusi rol oynayır. Buradan aydın olur ki, dil-nitq birbaşa psixologiya və koqnisasiya ilə bağlıdır. Psixolinqvistikanın əsas tədqiq etdiyi sahələrdən biri uşaq dilidir (burada uşaqların birinci və ikinci dilin mənimsənilməsi məsələsidir).

Əsas təhlil

Bədənin hərəkətlərinin sistematik öyrənilməsi alman dilində yazıb-yaradan, isveçrəli yazıçı, şair, ilahiyyatçı, “Kriminal antropologiya”nın əsasını qoyan İohan Kaspar Lafaterin 1792-ci ildə nəşr edilən “Fizioqnomika haqqında esse” [19] kitabı ilə başlanılıb. Müəllif, bu kitabda üz cizgilərinə və üz ifadələrinə görə insanların xarakteristikasını verib, lakin bu təhlillər heç bir elmi əsas olmayan tədqiqatın nəticəsi idi [19].

Jest və mimika qeyri-verbal ünsiyyətin kinesika bölməsinə aiddir. Kinesika qədim yunan sözü olub “hərəkət” deməkdir. Qeyri-verbal ünsiyyətdə kinesika anlayışının yaradıcısı amerikalı antropoloq Rey Berdvistel (1918-1994) olmuşdur. Müəllifin 1952-ci ildə nəşr edilən “Kinesikaya giriş: əl və bədənin hərəkətlərinin qeydiyyata sisteminin annotasiyası” [15] kitabı ilə bu anlayış elmə gətirilmişdir. O, hesab edirdi ki, ünsiyyətin yalnız 30%-ni sözlər, qalan 70%-ni isə - bədənin hərəkətləri təşkil edir [15]. Alim amerikalıların verbal nitqini müşayiət edən qeyri-verbal ünsiyyəti təhlil etmişdir, bir çox jest və mikimaların qeydiyyata alınması üçün özünəməxsus “əlifba” yaratmışdır. Lakin, bu məqam mübahisəli məsələyə çevrilmişdi, belə ki, eyni jest, mimika və ya digər bədənin hərəkətləri konkret məna ifadə etmir, vəziyyətə görə, məzmununa görə, istifadə edən fərdin milliyyətinə, savadına və başqa göstəricilərə görə onun ifadə etdiyi məna dəyişə bilər. R. Berdvistel jest və bədənin hərəkətlərini qeydə almaq üçün işarələr sistemi yaradır və həmin işarələri “kin” və ya “kinema” adlandırır. Eyni zamanda, tədqiqatçı jestləri mədəniyyətlərə və xalqlara görə də təhlil edir.

Kinesika ünsiyyət prosesində istifadə olunan bədənin hərəkətlərinin (jest, mimika, bədənin

vəziyyəti) məcmusudur. Kinesikanın (üz ifadələri, jest və digər bədən hərəkətləri) tədqiqinə həsr olunmuş ən əhəmiyyətli əsərlərin müəllifləri Ç.Darvin - insan və heyvanların emosiyalarının yaranması, müqaisəsi və təkamülünü tədqiq edib, R.Birdvistel - kinesika anlayışını yaratmış və ona daxil olan elementləri (jest, mimika və s.) ayrı-ayrılıqda təhlil etmişdir, P.Ekman - üz ifadələrini təhlil edərək, bu yolla düşüncələri “oxumaq” üsullarını araşdırmışdır, V.Frizen - jest və üz ifadələrini təhlil etmişdir, K.İsard - üz ifadələrinin dəyişməsində üzdəki əzələlərin hərəkətlərinin kodlaşdırma sistemini hazırlamışdır, Z.Freyd - insan psixologiyasının tədqiqi zamanı üz ifadələrini daxili vəziyyətin təzahürü kimi təhlil etmişdir, L.S.Vıqotskiy - insan emosiyalarının uşaqlıqdan təkamülünün ətraflı təhlilini verir, İ.P.Pavlov - emosiyaların yaranma xüsusiyyətlərini araşdırmışdır, Y.A.Makarenko - pedaqoji yanaşmada emosiyaların nəzərə alınması məsələlərinə aydınlıq gətirmişdir, A.Piz - jestləri düzgün anlamaqla insanı necə tanımağı tədqiq etmişdir, M.Kotsolino - qeyri-verbal nitqin nəzəriyyəsinə və funksiyalarına aydınlıq gətirmişdir, D.Morris - rəssamlıq sənətində müxtəlif jest və bədən vəziyyətləri necə yaranıb və hansı mənaları ifadə etmələrini araşdırmışdır və başqaları olmuşdur.

Son dövrlərdə qeyri-verbal ünsiyyət vasitələrinin tədqiqinə olan sistemtik maraq, insana yanaşmada baş verən dəyişikliklərlə əlaqəlidir. Dilçilikdə son zamanlar “bədən dilinin” öyrənilməsinə qarşı olan geniş maraq koqnitiv dilçilikdə, psixo-lingvistikada, etnolingvistikada, semiotikada və sosiolingvistikada aparılan nəzəri tədqiqatların nəticəsidir [19]. Hazırda müxtəlif resurslarda “bədən dilinin” təhlilinə dair çoxlu sayda məqalələr var və təəssüf ki, əksər hallarda bu məqalələrdə elmi əsas olmayan məlumatlarla rastlaşırıq. Məhz bu baxımdan jestlərin ünsiyyətdəki rolunun təhlilinə elmi əsaslandırılmış yanaşmaya ehtiyac duyulduğunu hesab edirik.

Ünsiyyət, tərəflər arasında məlumat mübadiləsi zamanı baş tutan fəaliyyətdir və bu ünsiyyət mübadiləsi müəyyən jestlər, üz ifadələri, səs tonu və s. ilə müşayiət olunur. Həmin ünsiyyəti müşayiət edən üsullar mənə yükü daşıyır, eyni verbal vasitə kimi, məlumat ötürür. Məhz bu ünsiyyətə qeyri-verbal ünsiyyət adı verilir, danışmada bunu “bədən dili”, “sözsüz nitq” də adlandırırlar. “Qeyri-verbal kommunikasiyanın tərifinə lingvistik sistemin verbal və qeyri-verbala bölgüsü daxildir” [3, s.24]. Lakin, əksər tədqiqatçıların fikrincə bu iki prosesi (verbal və qeyri verbal nitqi) ayırmaq olmaz, onlar bir-birini tamamlayır.

Qeyri-verbal nitqin əsas ifadə vasitələri jestlər, üz ifadələri (mimika), göz təması, ünsiyyət zamanı səs tonu, fasilə, nitq zamanı bədənin vəziyyəti, fərdlər arasında fiziki məsafə və s. aiddir. Qeyri-verbal ünsiyyətin başlıca komponentləri okulesika (baxışlar), kinesika (bədən hərəkətləri), takesika (taktıl davranış, toxunuşlar), proksemika (məsafə), sensorika (dadbilmə, qoxu, duyma), paraverbal ünsiyyət (səs tonu, nitqdə fasilələr, nitqin sürəti və s.), xronemika (zaman, vaxt anlayışı) hesab edilir.

Qloballaşma dövründə beynəlxalq münasibətlər daha sıx inkişaf edir və intensivləşir. Müxtəlif mədəniyyətlərə mənsub insanlar arasında baş verən ünsiyyətin səmərəli olması üçün qarşılıqlı anlaşmaq, bir-birinin mədəniyyət xüsusiyyətlərinə bələd olmaq və hörmətlə yanaşmaq çox əhəmiyyətlidir. Qarşı tərəfin jest, üz ifadəsi vasitəsilə göndərdiyi siqnalları anlamadıqda “mədəniyyət münaqişəsi” baş verir. Bu zaman danışılarda istənilən nəticəni almaq mümkün olmur [17].

Qeyri-verbal ünsiyyət vasitəsi olan jestlərin tədqiqatına daha çox maraq göstərilir. “Jest” sözünün bir çox mənbələrdə latın sözü “gestus” – “hərəkət” sözündən götürüldüyü, lakin bəzi mənbələrdə isə fransız sözü “geste” – “bədən hərəkəti” sözündən yarandığı qeyd olunur. Adətən jestlərdən danışarkən əl hərəkətləri ilk öncə ağıla gəlir, lakin jest sözünün mənasına da baxanda görürük ki, burada sadəcə əl və qol hərəkətləri deyil, bütün bədən hərəkətləri nəzərdə tutulur. Məsələn, baş, çiyin, ayaq hərəkətləri və s. Nitq zamanı jestlər və üz ifadəsi (mimika) qeyri-verbal ünsiyyətin başlıca təzahür vasitələridir. Qeyri-verbalın əsas xüsusiyyətinin verbal nitqin daha anlaşılın olmasına köməklik göstərmək olduğunu nəzərə alaraq bir daha vurğulamaq yerinə düşər ki, jest və üz ifadələri danışanın nitqinin təsir gücünü artırır, nitqi daha anlaşılın və dolğun edir.

Qeyri-verbal nitq vasitələrinin əsas xüsusiyyətlərindən biri həmin ifadə vasitələrinin vəziyyətə uyğunluğudur, yəni istənilən qeyri-verbal siqnal “indi və burada” prinsipinə görə təhlil edilməlidir, məhz ünsiyyət prosesi zamanı danışanın mövzuya, danışana və ya özünə olan münasibətin təzahürüdür.

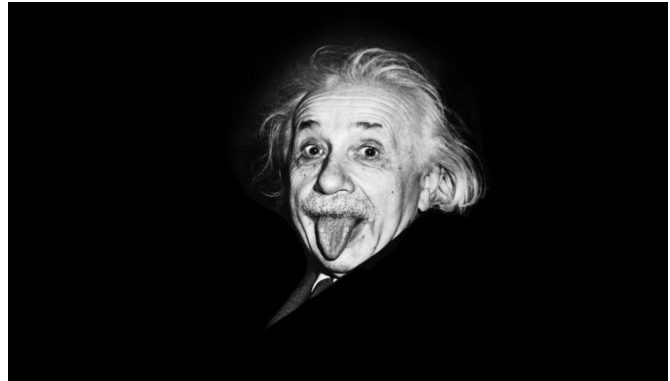
P. Ekman və V.Frizen qeyri-verbal davranışın təsnifatını təklif ediblər. Onların fikrincə, qeyri-

verbal davranışı üç xarakterə bölmək olar - məlumat xarakterli, ünsiyyət (kommunikativ) xarakterli və interaktiv xarakterli qeyri-verbal davranış. Məlumat xarakterli qeyri-verbal davranışa cəmiyyətdə eyni cür anlaşılan jestlər aid edilir. Ünsiyyət (kommunikativ) xarakterli qeyri-verbal davranış, göndərən şəxsin məqsədyönlü şəkildə digər şəxsə ünvanladığı dəqiq siqnalları ehtiva edən jestlərdir. İnteraktiv qeyri-verbal davranışa qarşılıqlı əlaqədə olanların bir-birinin davranışına təsir edən (dəyişən) jestlər aid edilir [3, səh.28-29].

İnsanın “verbaldan öncəki” inkişaf mərhələsində jestlər müstəqil ünsiyyət vasitəsi funksiyasını yerinə yetirirdilər. Bu gün bir çox jestlər ümumişlək hesab edilir. Məsələn, bir əli qaldırıb sağa-sola yelləmək – sağollaşmaq, əli yumruq şəklində tutub yalnız baş barmağını qaldırmaq – “əla”, başını yuxarı-aşağı yelləmək – razılıq, başı sağa-sola yelləmək – narazılıq, başı cüzi aşağı əyib qaldırmaq – hörmət əlamətidir və s. Lakin unutmamaq lazımdır ki, jestlər milli-mədəni xüsusiyyət daşıyır və bu səbəbdən də eyni jest müxtəlif xalqlar üçün fərqli mənə ifadə edə bilər. Məsələn, əksər ölkələrdə əli çiyin bərabərində qaldırıb özünə doğru yelləmək yanına çağırmaq deməkdir, amma ərəb ölkələrində bu jest əksinə, “get” və ya “uzaqlaş” deməkdir. Bəzi hallarda isə bu və ya digər jestin konkret millətin nümayəndəsi üçün hansı mənə daşdığını bilməmək anlaşılmaqlıqə yol açma bilər. Siyasət aləmində belə hallara kifayət qədər rast gəlinir, məsələn, ABŞ prezidenti Riçard Nikson 1950-ci ildə Braziliyaya rəsmi səfərə gəlir, və təyyarədən enərkən hər iki əlini qaldırıb amerikalılar üçün müsbət mənə daşıyan razılıq (“OK”) işarəsini göstərir. Dövlət başçısına sonradan məlumat verilir ki, Braziliyada bu işarə təhqir hesab edilir (şəkil 1). Başqa bir məşhur üz ifadəsi dilin çıxarılmasıdır (şəkil 2). Bu mimika da müxtəlif xalqlarda fərqli başa düşülür: əksər ölkələrdə, o cümlədən bizim vətənimizdə, bu həmsöhbətə sataşmaq, cıratmaq mənəsini daşıyır; çinlilər bu üz ifadəsindən bərk həyəcanlandıqlarını və ya qorxuqlarını ifadə etmək üçün, fransızlar və italyanlar – başqasının uğursuzluğuna gülmək üçün, Yeni Zelandiyada – qarşı tərəfi təhqir etmək, hədələmək üçün, latın amerikalılarda – qarşı tərəfə “sən qorxaqsan” demək üçün istifadə edilir.

Şəkil 1. ABŞ prezidenti Riçard Nikson 1950-ci ildə Braziliyaya rəsmi səfəri; .[25]

Şəkil 2. A.Enşteyn. .[26]

Əksər hallarda söz yox, jestdən istifadə etdiyimiz vəziyyətlərdən biri nəyə isə işarə etməkdir, göstərməkdir. Bu məqsədlə bir çox ölkələrdə, o cümlədən bizim ölkəmizdə işarə barmağı ilə göstərilən predmetə işarə edilir, lakin bəzi ölkələrdə bu məqsədlə başqa jestlərdən istifadə edilir: İndoneziyada bu məqsədlə baş barmağını predmetə yönəldirlər (şəkil 2), filippinlilər gözləri ilə və dodaqlarını uzatmaqla, hindlilər qollarını uzatmaqla və əl barmaqlarının hamısını bir yerdə açmaqla və həmin predmetə yönəltməklə göstəririlər. Bir digər müxtəlif millətlər tərəfindən fərqli mənalandırılan işarə baş barmaq və işarə barmağı bir-birinə toxundurmaqla digər üç barmağı açmaq işarəsidir (şəkil 3). ABŞ və bir neçə başqa ölkələrdə bu işarənin mənəsi “hər şey yaxşıdır” kimi başa düşülür, Almaniyada və Fransada “sıfır, heç nə (mənfi mənada)”, Yaponiyada “pul”, Suriyada “rədd ol”, Braziliyada və Portuqaliyada nalayiq ifadələri bildirir. Deməli, hər bir qeyri-verbal ünsiyyət linqvistik baxımından bir sözdür və bu hərəkət-söz nəyisə anlatmağa xidmət edir (A.S.). Beləki, psixoloqlar qeyri-verbal ünsiyyətin psixologiya sahəsinə aid olduğunu iddia etsələr də, aydın olur ki, qeyri-verbal ünsiyyət dilçiliyin ən aktual tədqiqat obyektidir.

Şəkil 2 [27]

Şəkil 3 [27]

- В давние времена этот знак считался символом любви, изображая целующиеся губы
- Им же отмечался красноречивый оратор за меткое высказывание или тонкий афоризм
- «все отлично», «о'кей» - в США и ряде других стран
- «пустышка», «ноль» - в Германии и Франции
- «деньги» - в Японии
- «пошел к черту» - в Сирии
- «я убью тебя» - в Тунисе
- пятая точка - в Бразилии
- просто неприличный жест - в Португалии

Ünsiyyətdə olan insanlar bir-birinin yalnız sözlərini (verbal nitqlə) deyil, deyiləni həmin insanın bədən hərəkətləri ilə (qeyri-verbal nitqlə) vəhdətdə qəbul edir. Bu baxımdan bəzən insanın verbal nitqi ilə qeyri-verbal nitqi arasında uyğunsuzluq ola bilər. Bəzi hallarda jestlər nitqi daha inandırıcıdır, nəinki sözlər. Belə ki, insan nitqini jestlərlə zənginləşdirib, dolğunlaşdırarsa onun dedikləri daha inandırıcı olar [3, səh.112]. İnsanları inandırmaq üçün bədən hərəkətlərindən geniş istifadə edilən xüsusi qeyd edilə biləcək peşə sahibləri var. Məsələn, siyasətçilər, kriminalistlər, aktyorlar və ümumiyyətlə incəsənətlə məşğul olan şəxslər və s. Məsələyə geniş yanaşdıqda görmək olar ki, istənilən ünsiyyətdə məqsəd qarşı tərəfi inandırmaqdır, deməli qeyri-verbal ünsiyyətdən istifadəni və “siqnalları düzgün oxumağı” cəmiyyətdəki hər bir fərd üçün, peşəsindən asılı olmayaraq, yararlı və lazımlı vərdiş və bacarıq adlandırmaq olar. Deyilənlərin əksinə, verballa qeyri-verbal nitq arasında uyğunsuzluğun olduğu halları da kifayət qədər çox müşahidə edilir. Adətən bu, deyilənlə reallıq arasında ziddiyyət olduğundan xəbər verir, sadəcə dildə desək, həmsöhbətin yalan danışdığına işarə edir.

Jestlərin tərifinə müxtəlif tədqiqatçılar müxtəlif aspektlərdən yanaşırlar. Fikrimizcə daha ətraflı tərfi ingilis zooloq, etnoloq və sürrealist rəssam D. Morris vermişdir və o, qeyd edir: “Müəyyən məlumat ötürmək məqsədi ilə bir insanın digər insana münasibətdə həyata keçirdiyi əməldir, hərəkətdir” [3, səh.113]. Tərifdən də göründüyü kimi, burada əsas məsələ məqsəddir, yəni bədən “siqnalları” məqsədyönlü olmadıqda, hansısa fiziki vəziyyətlə, sağlamlıqla bağlı yarandıqda həmin hərəkətlər qeyri-verbal ünsiyyətin komponenti hesab edilmir.

Jestlərin təhlili sahəsində tədqiqatları ilə məşhur olan əslən britaniyalı alim-antropoloq Adam Kendon (1934-2022) jestlərin əsas iki funksiya yerinə yetirdiyini deyir: 1)kommunikativ və 2) psixoloji funksiya. Kommunikativ funksiya məqsədyönlü olmaqla həmsöhbətə yönəldilmiş olur və məlumat xarakteri daşıyır. Jest psixoloji funksiya icra etdikdə, əksinə, heç bir məqsəd daşımır, heç bir məlumat ötürmür, sadəcə hissləri, emosiyaları biruzə verir. Jest eyni zamanda hər iki sözügedən funksiyaları icra edə bilər. İstənilən halda, məqsədyönlü olsa və ya olmasa belə, qarşı tərəf (həmsöhbət) bu jestin təhlilini öz qavramasına, koqnitiv imkanlarına uyğun olaraq aparır, nəticə çıxarır [21]. Belə ki, həmsöhbət jestlərə qarşı diqqətlidirsə, sözlərlə deyilənlərdən daha artıq, düz və dürüst məlumat əldə etmiş olur.

Tədqiqatlar zamanı müəyyən edilir ki, jestlərdən istifadə edilməsi mümkün olmayan hallarda (məsələn, telefon danışqları zamanı, radioda çıxışlar və s.) insanın danışmaq tərzi dəyişir: bura səs tonu, danışmaq sürəti, hətta seçilən sözlərin fərqliliyi və s. aid etmək olar [3]. Bekə ki, intonasiyanın qeyri-verbal ünsiyyət vasitəsi olduğu bir daha təsdiqlənmiş olur.

Verbal nitqimizdə olduğu kimi, qeyri-verbal nitqdə də fasilə və natamam “ifadələr” olur. Verbal ünsiyyətdə bu sözün yarımçıq qalmasıdır, qeyri-verbalda da jestlər yarıda qala bilər. Bu hər iki nitqdə əlaqəli formada baş verir. Tədqiqatlar nəticəsində müəyyən olunur ki, nitqin axıcılığı pozulduqda jestlərin ifadəsində də fasilə yaranır [20]. Adətən bu fasilə, natamamlıq “rolların” dəyişməsindən xəbər verir, yəni danışanla dinləyənin yerdəyişməsi zamanı, və ya həmin yerdəyişmənin qarşı tərəfə

təklifi zamanı baş verir.

İsveçrənin Basel universitetinin ümumi və fransız dili üzrə professoru L. Mondada ünsiyyətdə rolların dəyişməsində jestlərin vəziyyətini tədqiq edib [22]. Müəllifin fikrincə ünsiyyətdə rolların dəyişdirilməsi jestlər vasitəsi ilə də həyata keçirilə bilər, hətta bu verbal nitqi qabaqlaya bilər - “danışanın replikası bitmədən öncə və ya digər həmsöhbətin replikasının əvvəlində” [20, səh.246]. Bundan başqa, tədqiqatçı qeyd edir ki, cümlənin, replikanın sonunun intensiv jestlərlə müşayiət olunması danışanın nitqinin hələ bitmədiyini və davamının gələcəyini göstərir. Jestlərin replikanın ortasında dayanması (natamam qalması) ona işarə edir ki, danışan həmsöhbətindən deyilənə münasibət gözləyirdi, lakin həmin münasibət (cavab replikası) olmadığı üçün danışan nitqinə davam edir [22, səh. 247].

Kanadalı psixoloq D.Kimura (1933-2013) 1976-cı ildə nəşr edilən “Verbal və qeyri-verbal tapşırıqlar zamanı əl hərəkətlərinin assimetriyası” (Hand movement asymmetries during verbal and nonverbal tasks) adlı tədqiqat işində 24 nəfərə (12 qadın, 12 kişi olmaqla) bir sıra verbal və qeyri-verbal tapşırıqlar verib və videomüşahidə aparıb. Nəticədə tədqiqatçı bu qənaətə gəlir ki, beynin verbal nitqi idarə edən hissəsi jestlərin idarəsini də həyata keçirir. Bundan başqa D.Kimura qeyd edir ki, jestləri digər bədən hərəkətləri ilə eyniləşdirmək olmaz, və apardığı müşahidələrlə sübut edir ki, digər bədən hərəkətləri fərd susduğu halda da olur, jestlər isə yalnız ünsiyyət zamanı [21, səh. 207].

Jestlərin istifadəsinə geniş yer verilən sahələrdən biri natiqlik sənətidir. Natiqlik sənətində jestlərin rolu çox əhəmiyyətlidir. Elmə çoxdan məlumdur ki, nitqin inkişafı əldəki sinirlərin inkişafı ilə sıx əlaqəlidir (rus nevroptoloq-fizioloqu V.M.Bexterev). Hətta nitqində problemi olan azyaşlı uşaqlara kiçik motorikanın (əlləri) inkişaf etdirilməsi məsləhət görülür, bunun üçün çoxlu sayda kiçik elementləri olan oyuncaqlarla oynamalarını, şəkil çəkmələrini, rəngləmələrini tövsiyə edirlər. Belə ki, barmaqların aktiv işlədilməsi nitqin inkişafına müsbət təsir göstərir. Və artıq yetkin, sağlam insana isə əl hərəkətləri, xüsusilə çıxışlar zamanı, köməklik edir, “natiqin beynini aktivləşdirir və auditoriyaya nitqi daha yaxşı anlamaqda yardım etmiş olur” [23]. Jestlər gərginliyi, yorğunluğu aradan qaldırır hətta bəzi səslərin daha aydın tələffüzünə imkan yaradır. Jestlər natiqə özünü daha əmin hiss etməyə, auditoriyanı ələ almağa, dinləyicilərə öz enerjisini ötürməyə kömək edir. “Natiqin çıxışı orkestrın dirijor tərəfindən idarə edilməsinə bənzəyir, ... Özünün qeyri-verbal siqnalları vasitəsilə: jestlər, mimika və duruşu ilə o auditoriya ilə əlaqə yaradır və deyilənlərlə razılaşmaları və ya şübhə ilə yanaşmaları üçün auditoriyaya ipucu verir” [23].

Ünsiyyət zamanı icra etdiyi funksiyaya görə bir çox tədqiqatçılar jestlərin təsnifatını verməyə çalışmışlar. Onlardan D.Masumoto, Q.Kreydlin, P.Ekman və V.Frizen, A. Kendon və başqaları bu sahədə apardığı tədqiqatlara görə xüsusi fərqlənir. P.Ekman və V.Frizenin verdikləri təsnifat tədqiqatçılar arasında daha müsbət qiymətləndirilir, biz də bu təsnifatı daha doğru hesab edirik və bu səbəbdən də məhz həmin təsnifatın təhlili üzərində dayandıq. Jestləri ünsiyyət zamanı icra etdiyi funksiyaya görə 5 yerə bölmək olar (P.Ekman və V.Frizenə görə):

1. *Simvolik jestlər və ya emblemlər* – (Kendon bu jestləri “müstəqil jestlər” adlandırır) insanın məqsədyönlü şəkildə sözlərin yerinə və ya sözlərin təkrarı kimi istifadə etdiyi jestlərdir. Məsələn, sağıllaşarkən əl yelləmək, təsdiq üçün başı yuxarı-aşağı tərpətmək və s.

2. *İllüstrasiya xarakterli jestlər* nitqi müşayiət edən əl və digər bədən üzvlərinin hərəkətləridir. Burada məqsəd sözlə deyilənləri tamamlamaq, dolğunlaşdırmaq, dəqiqləşdirməkdir. Bu jestlərdən daha çox çıxışlar zamanı istifadə edirlər, məsələn, deyiləni vurğulamaq, dinləyicinin diqqətini çəkmək üçün. Bu qrupa aid olan jestlər simvolik jestlərdən onunla fərqlənirlər ki, burada jest sırf deyiləni vurğulayır, bu verbala aiddir.

3. *Ekspressiv jestlər və ya emosional vəziyyət indikatoru* – bu qrupa insanın emosional vəziyyətini göstərən və həmsöhbətlər arasındakı münasibətdən qaynaqlanan jestlər aid edilir. Məsələn, qəzəbli, sevincli və ya kədərli olarkən istifadə etdiyimiz jestlər, və ya həmsöhbətimizə münasibətimizdən qaynaqlanan jestlər: etibar etmədiyimiz şəxsin qarşısında əllədimizi sinənin önündə çarpazlaşdırıb, başı azacıq sağa əymək, mübahisə məqamında həmsöhbətin qarşısında əlləri yanlardan belə qoymaq və s.

4. *Tənzimləyən jestlər və ya nitqlə əlaqəli jestlərdən* ünsiyyət zamanı həmsöhbətlər “rolların” müəyyənlişməsində istifadə edir, məsələn, həmsöhbət razılıq əlaməti olaraq başını aşağı-yuxarı

yelləyirsə bu danışanın söhbətə davam etməsinə işarədir, və ya işarə barmağını qaldırırsa bu həmsöhbəti susmağa və digərinin fikrini söyləməsinə icazə istəməsinə işarədir və s.

5. *Adaptasiya və ya özünüidarə jestləri* adətən uşaq yaşlarından formalaşır. Bunları jest vərdişləri də adlandırmaq olar. Məsələn, əllə çənəni sıgallamaq, əllə qulağı oynatmaq, işarə barmağına saçın kiçik bir hissəsini dolayıb açmaq (qadınlarda rast gəlinir) və s.

Yuxarıda verilən təsnifat kifayət qədər ətraflıdır və demək olar ki, burada bütün jestlər əhatə edilib. Lakin, bu məsələyə bir daha diqqəti çəkmək istəyirik ki, jestlərin təhlili “indi və burada” prinsipinə əsaslanmalıdır və bundan başqa, cari vəziyyətə, istifadə edəninin milliyyətinə, mədəniyyətinə, dünyagörüşünə və digər göstəricilərə görə dəyişə bilər. Bundan əlavə, nəzərə almaq lazımdır ki, jestlərarası əlaqə də mövcuddur, yəni ardıcıl jestlər birlikdə fikir ifadə edə bilirlər [3, s.130]. Deməli, hər hansı bir jesti konkret vəziyyətdə kontekstdən çıxarıb ayrılıqda təhlil etmək düzgün deyil.

Bədən dilinin, xüsusilə də jestlərin öyrənilməsinə marağın artmasını yalnız elm sahəsində deyil, kütləvi mədəniyyət nümunələrində də izləyirik. Bu mövzuya həsr olunmuş filmlərdən bir neçəsini vurğulamaq olar: “Yalan nəzəriyyəsi” və ya “Mənə yalan de” (U. Frizenin eyni adlı əsəri əsasında serial 2009-2010, ABŞ) – mimika və üz ifadələrini təhlil etməklə insanın necə yalan danışdığını aşkarlamağın mümkün olduğunu və bunun üsullarından bəhs edir; “Yalan detektoru” (sənədli film, 2010, Rusiya) – jest və üz ifadələrinin insanın hissələrini necə biruzə verməsini məşur şəxslərin nümunəsində təhlil edilir; “Tayfa” (2014, Niderland – Ukraina) – xüsusi məktəbdə eşitmə qabiliyyəti zəif olan qıza aşiq olan oğlanın jestlər vasitəsilə ünsiyyət qurmağa çalışması əsas mövzudan arxa planda olsa belə jestlərin və üz ifadələrinin düşüncələri ifadə etmək imkanlarını əyani göstərir; “CODA” (2021, ABŞ) – valideynləri və qardaşı lal-kar olan qız onlarla cəmiyyətin digər üzvləri arasında əlaqələndirici bənddir və jest dili və mimikanın köməkliyi ilə o bu işin öhdəsindən gəlir, britaniyalı psixoloq Piter Kolletin 2003-cü ildə İngiltərədə yazdığı “Bədən dili - gücdür” kitabı əsasında çəkilən eyni adlı sənədli filmə qarşıya qoyulan məqsəddən asılı olaraq “bədən siqnalları”ndan istifadənin və həmin siqnalların düzgün “oxunması”nın həyatımızdakı əhəmiyyətindən bəhs edilir və çox maraqlı nümunələr göstərilir.

Nəticə

Nəticə olaraq qeyd edək ki, istənilən verbal və qeyri-verbal ünsiyyət vasitələri danışanla dinləyən arasında informasiya mübadiləsi məqsədi daşıyır və bu məqsədə çatmaqda əksər hallarda verbal ünsiyyət vasitəsi kifayət etmir və bu zaman kommunikasiya iştirakçılarının nitqinin tamamlanmasına qeyri-verbal ünsiyyət vasitəsinin əsas komponentlərindən biri olan jestlər xidmət edir. Beləliklə, yuxarıda deyilənləri nəzərə alaraq, belə qənaətə gəlmək olar ki, jestlər verbal nitqimizi tamamlayır, dəqiqləşdirir, zənginləşdirir, bəzi hallarda uyğun sözlər, ifadələr tapmaqda çətinlik çəkəndə danışana kömək edir və ünsiyyət iştirakçılarını məlumat alıb və vermək kimi istədiklərini həyata keçirir, bu da nitqi məqsədayönlü edir və nəticəyə gəlməyə xidmət edir.

ƏDƏBİYYAT

1. М.А.Василькина «Язык мимики и жестов», - Санкт-Петербург, 2003 г. <https://cyberleninka.ru/article/n/yazyk-mimiki-i-zhestov/viewer>
2. Аллан Пиз «Язык телодвижений. Как читать мысли окружающих по их жестам» <https://libking.ru/books/sci-/sci-psychology/360798-allan-piz-yazyk-telodvizheniy-kak-chitat-mysli-okruzhayushchih-po-ih-zhestam.html>
3. Мауро Коццолино Невербальная коммуникация. Теории, функции, язык и знак. /Пер.с итал., Издательство «Гуманитарный центр», - Харьков, 2009., 248 стр.
4. И.Н.Кузнецов «Мимика и жесты. Секреты общения.» 2020 г. <https://mybook.ru/author/igor-kuznecov-7/mimika-izhesty-sekrety-obsheniya/read/>
5. Биркенбил В. Язык интонации, мимики, жестов, - СПб.: Питер, 1997. - 224 с. <https://pedlib.ru/Books/5/0178/index.shtml>
6. Лабунская В.А. Не язык тела, а язык души! Психология невербального выражения личности. – Ростов н/Д: Феникс, 2009. – 344 с. – (Психологический факультет).
7. Пронников В.А., Ладанов И.Д. Язык мимики и жестов. – М.: СТЕЛС, 2001 г., 212 стр.;
8. Петрова Е.А. Знаки общения. – М.: «Издательство ГНОМ и Д», 2001. – 256 с., ил.

- (Визуальная психосемиотика).
9. Браун Л. Имидж – путь к успеху. – СПб.: Петер Пресс, 1996. – 228 с. – (Серия «Сам себе психолог»).
 10. Жалпанова Л.Ж. «Как читать человека. Расшифровка мимики и жестов», изд. «РИПОЛ классик», - Москва, 2006 г., 64 стр.,
 11. Abercrombie, K. (1968) 'Paralanguage', *British Journal of Disorders of Communication*, 3: 55–59
 12. Ekman P. Universal and Cultural Differences in Facial Expressions of Emotions, 1972 <https://www.paulekman.com/wp-content/uploads/2013/07/Universals-And-Cultural-Differences-In-Facial-Expressions-Of.pdf>
 13. Ekman P., Friesen W.V. Hand movements. *Journal of Communication*, vol.22, 1972, pp. 353-374 <https://www.eiagroup.fr/wp-content/uploads/2019/08/Hand-Movements.pdf>
 14. Игебаева Ф.А. Язык жестов в деловом общении. <https://cyberleninka.ru/article/n/yazyk-zhestov-v-delovoy-kommunikatsii/viewer>
 15. R. L. Birdwhistell “Kinesics and Context: Essays on Body Motion Communication”, University of Pennsylvania Press, - Philadelphia, 2010, 352 p., <https://archive.org/details/kinesicscontexte00bird/page/n5/mode/2up>
 16. Дэвид Спейс: Детектор правды. Читаем мысли с помощью мимики и жестов Издательство: Вектор, 2013 г., Москва, 160 стр. ;
 17. Алекберова И.Э. Особенности кинесики в процессе межкультурного взаимодействия. <https://cyberleninka.ru/article/n/osobennosti-kinesiki-v-protsesse-mezhkulturnogo-vzaimodeystviya>
 18. Десмонд Моррис. Язык тела. Позы и жесты в искусстве <https://artguide.com/posts/1813>
 19. Радионова Е.С. Из истории изучения жестов и мимики (обзор научных исследований), Вестник Омского университета, 2004. № 4. С. 175-189 <https://cyberleninka.ru/article/n/iz-istorii-izucheniya-zhestov-i-mimiki-obzor-nauchnyh-issledovaniy>
 20. Ю.В. Николаева МГУ имени М.В. Ломоносова, Институт языкознания РАН (Россия, Москва) julianikk@gmail.com ЖЕСТОВЫЕ СБОИ В ДИАЛОГЕ* <https://ruslang.ru/doc/trudy/vol21/14-nikolaeva.pdf>
 21. Adam Kendon Gesticulation and Speech: Two Aspects of the Process of Utterance From the book *The Relationship of Verbal and Nonverbal Communication* https://www.researchgate.net/profile/Adam-Kendon/publication/243779963_Gesticulation_and_speech_Two_aspects_of_the_process_of_utterance_in_M/links/56f1b94108ae4744a91ef87b/Gesticulation-and-speech-Two-aspects-of-the-process-of-utterance-in-M.pdf?_tp=eyJjb250ZXh0Ijp7ImZpcnN0UGFnZSI6InB1YmxpY2F0aW9uIiwicGFnZSI6InB1YmxpY2F0aW9uIn19
 22. Lorenza Mondada Multimodal resources for turn-taking 2007 241-255 p. https://www.researchgate.net/publication/249712789_Multimodal_resources_for_turn-taking
 23. Елена Литвиненко. Как правильно применять ораторские жесты. Развитие жестикуляции, 2021 <https://ontrening.ru/blog/rhetoric/oratorskie-zhesty-razvitie-zhestikuljatsii/>
 24. Томаселло М. Истоки человеческого общения: научная литература, Москва, 2011 г., 324 стр., изд. «Языки славянской культуры».
 25. 4 жеста, которые следует избегать с международной аудиторией <https://bosco-conference.com/ru/news/4-zhesta-kotorye-sleduet-izbegat-s-mezhdunarodnoj-auditoriej>
 26. <https://polymus.ru/media/detail/pochemu-eynshteyn-na-fotografii-pokazyvaet-yazyk>
 27. Жесты в разных странах мира <https://kb25.ru/files/zhesty.pdf>

**AMEA Nəsimi adına Dilçilik İnstitutunun dissertantı
Rəhbər – Filologiya elmləri doktoru, dosent Qurbanova Lalə Qədir qızı*

Aynur Safarova**THE ROLE OF GESTURES IN COMMUNICATION**

The article analyzes the history of the study of gestures, which are the main components of non-verbal communication, the different approaches of scientists to this topic, the classification of gestures and the examples of gestures used in our daily life to convey theoretical information in a more comprehensible manner. At the same time, the issue of national-cultural characteristics of gestures is clarified. In our time, we can find a large number of articles on the analysis of "body language" in various resources, and unfortunately, in most cases, we come across information that has no scientific basis in these articles. From this point of view, we believe that a scientifically based approach to the analysis of the role of gestures in communication is needed.

Keywords: *non-verbal speech, body language, kinesics, gestures.*

Айнур Сафарова**РОЛЬ ЖЕСТОВ В КОММУНИКАЦИИ**

В статье анализируется история изучения жестов, которые являются основными компонентами невербального общения, различные подходы ученых к этой теме, классификация жестов и приводятся примеры жестов, используемых в нашей повседневной жизни для передачи теоретической информации в более понятной форме. Также уточняется вопрос о национально-культурных особенностях жестов. В настоящее время можно найти большое количество статей по анализу «языка тела» на различных ресурсах, и, к сожалению, в большинстве случаев мы встречаем в этих статьях информацию, не имеющую никакой научной основы. С этой точки зрения мы считаем, что необходим научно обоснованный подход к анализу роли жестов в общении.

Ключевые слова: *невербальное общение, язык тела, кинесика, жесты.*

Filologiya elmləri doktoru Akif İmanlı tərəfindən təqdim edilmişdir

İlk daxilolma tarixi: 08.05.2024**Son daxilolma tarixi:29.06.2024**